

KIRGIZLARDA NİŞAN VE DÜĞÜN GELENEĞİ (TOY)

Yrd. Doç. Dr. Bahattin KELEŞ*

Öz

Türk boyları içerisinde önemli bir yere sahip olan Kırgızlarda aile, önemli bir kurumdur ve evlenme ile tesis edilir. Kırgızlar “aile küçük devlet” düşüncesine bağlı olarak, soyun devamı ve akrabalık ilişkilerinin güçlenmesi için çocuklarını evlendirirler. Türk kültürünün bütünlüğü, Kırgız aile kurumunda da ön plana çıkar. Kırgızların evlenme biçimlerini, hayat şartları, gelenekleri, örf ve adetleri belirler. Bu makalede Kırgızlarda başlık parası başta olmak üzere, evlenme çeşitleri, nişan geleneği ve görenekleri, Toy (düğün) geleneği gibi çeşitli konular hem literatür çalışması hem de saha araştırması şeklinde yürütülmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kırgızlar, Aile, Evlilik, Başlık Parası, Düğün ve Nişan Geleneği.

Engagement And Wedding Tradition (Toy) In Kyrgyz

Abstract

Having a prominent stand among all Turkish tribes, Kyrgyz people attach utmost importance to the term “family”, which is established through marriage. Related to the view that family is the small state, the Kyrgyz make their children marry for permanence of lineage and strengthening relative ties. Coherence of Turkish culture becomes prominent also in Kyrgyz family. Life conditions, traditions and customs of the Kyrgyz determine their marriage forms. In this article, various important elements of this culture such as marriage types, engagement traditions and customs, toy (wedding) traditions and particularly the dowry have been conducted through both literature study and field research.

Keywords: The Kyrgyz, Family, Marriage, Bride Price, Engagement And Wedding Tradition.

Giriş

Kırgızistan Cumhuriyeti, bugün milli kimliğini ve kültürel değerlerini korumaya çalışan, demokratik bir ülke olarak dünya devletleri arasındaki hak

* Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi.

ettiği yeri almıştır. Kırgız halkının sahip olduğu kültürel değerler yeni neslin gelişimi için unutulmamalı ve bu kültürel değerler korunarak gelecek kuşaklara en iyi şekilde aktarılmalıdır. Bu kültür, kendi değerlerinden taviz vermeden modern uygarlığın getirdiği yenilikleri de bir arada yaşayabilecek ve yaşatabilecek bir yapıya sahiptir. Kırgız halkının temel etnik özelliğini taşıyan gelenekler korunmuş ve hatta bugün daha da geliştirilmiştir. Bu kültür zor ve uzun bir tarihi süreçten geçmiştir. Kırgızların kültürleri ana hatlarıyla etnik ve kültürel bakımdan genel Türk kültürü ile sıkı bir etkileşim içinde olmuş ve göçebe yaşam tarzı ile şekillenmiştir.¹

Kırgız ailelerinde görülen eski birtakım inanışlar ve tarihî belgeler, Kırgızların çok eski bir Türk boyu olduğunu ispatlamış durumdadır. Kırgızlar gelenek, görenek ve örf âdetlerine çok bağlı olduğunu ve bundan dolayı aile konusuna özel bir ilgi gösterdikleri görülmektedir. Bu özel ilgi Kırgızlarda “*Aile küçük devlet*” sözüne de yansır. Uzun süre göçebe hayat yaşayan Kırgızlarda ataerkil bir aile yapısından dolayı aile ilişkileri ve aile bağları oldukça güçlüdür. Onun için Kırgızlara göre aile aynı zamanda kutsal bir baba ocağı olarak görülmektedir. Kırgızlara göre evlilik, insan hayatında çok önemli bir akittir. Bundan dolayı evlilik törenleri etrafında pek çok âdet ve inanış şekillenmiştir. Kırgızların bu inanış ve âdetleri hem İslamiyet’e ait hem de İslam öncesi özellikleri taşımaktadır.²

Manevi kültür, örf ve âdetler tarih içinde hep kendini yenilemiş, bazen de kökten değişikliğe uğramıştır; bunlara dini inanç, düğün merasimleri, defin törenleri, sosyal ve ekonomik ilişkiler örnek olarak gösterilebilir. Bir bütün olarak Kırgız halk kültürü, sürekli bir yenilenme ve gelişme göstermiştir. Diğer taraftan Kırgız Türkleri güçlü aile, akraba, kabile geleneklerine bağlılık, halklarına ve ülkelerine olan sevgi ve sadakat gibi değerleri kuşaktan kuşağa aktararak yaşatmışlardır ve yaşatmaya da devam etmektedirler. Bir Kırgız atasözünde “*Baban sağ iken halkını, ata binerken toprağını tanı*” diye geçmektedir. İşte bu atasözü ile büyükler çocuklarına halkı ve sahip oldukları toprakları tanıttırlardı. Kırgızlar için yeni neslin, sosyal ve etnik kimliğini koruması açısından tarihin ve kültürün kuşaktan kuşağa aktarılması büyük önem taşımaktaydı.³

1- Kırgızlarda Evlenme İle İlgili Gelenekler

a- Söz Kesme:

Kırgızlarda gelin adayı tespit edildikten sonra sıra onu istemeye gelir ve kız isteme işinde en büyük görev aksakallı denen yaşlılara düşmektedir. Kız istemek üzere erkek evi tarafından kız evine erkeğin babasının akrabalarından, iki veya üç kişiden oluşan yaşlı insanlar elçi olarak gönderilmektedir. Kırgızlarda buna “*Cuuçu Ciberuu*” (*elçi gönderme*) denir.⁴ Kız isteme işine giden kişilerin

¹ Aydarbek S. Koçkunov, “Kırgız Halkı ve Geleneksel Kültürleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, (çev. Sadık Sadıkov), Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: XIX, Ankara 2002, s. 544.

² Mayramgül Dıykanbayev, “Kırgız Türklerinde Evlilik ve Buna Bağlı İnançlar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, Sayı: 49, Erzurum 2013, s. 131.

³ Koçkunov, “a.g.m.”, s. 545.

⁴ Amantur Akmataliyev Seydaliuulu, *Kırgızdın Köönöbös Döölöttörü*, Şam Basması, Bişkek 2000, s. 143.

usulüne uygun bir şekilde yapmaları için sadece yaşlı olmaları yetmiyor, aynı zamanda saygın, ağzı laf yapan, güler yüzlü, örf ve adeti iyi bilen, sevecen, namuslu ve şerefli kişiler olması gerekiyordu.⁵ Kırgızlarda Türkiye’de de olduğu gibi kız istemeye gidilince başlangıçta geliş sebeplerinden hiç bahsedilmez ve evlilikle alakası olmayan genel konulardan söz edilmeye çalışılır. Ev sahibi kız istemeye gelen misafirleri en iyi şekilde karşılar ve onlara izzet-i ikramda bulunur. Yemek yendikten sonra elçilerden biri söz alır, “Kızınızla oğlumuz tanışmışlar, evlenmek istiyorlar. Biz bundan dolayı geldik, Allah nasip ederse bizim iyi, sıcak ve şirin dünür olalım” gibi sözlerle ailenin kızı istenilir. Elçiler bu sözlerle kız isterken adet gereği ellerini göğsüne ya da dizlerinin üzerine koyup, başlarını aşağıya eğerler. Bu uygulamaya Kırgızlarda “Kulduk Uruşuu” denilir.⁶ Eğer kız tarafı kızı verme taraftarı ise, “Aile toplanalım, ajabeylerimize kardeşlerimize danışalım” gibi ifadelerle ilk iki gidişte genelde kızı vermez, hemen razı oldukları bildirmezler. Oğlan tarafı da “Kızı olanın nazı olur” (Kızı bardın nazı bar) atasözünde ifade edildiği gibi bunu normal karşılayıp üçüncü kez tekrar giderler. Kırgızların meşhur etnologu Amantur Akmataliyev’in verdiği bilgilere göre, kız tarafının kızı verip vermeyecekleri üçüncü gidişinde anlaşılır. Kırgızlarda gelenek bu şekildedir. Kız istemeye giderken oğlan tarafı yanlarında özel hazırlanmış tandır ekmeği olmak üzere çeşitli yiyecek maddelerinden oluşan hediyeler götürürler. Eğer kız istemeye ilgili teklif kabul edilirse, kız istemenin gerçekleştiğinin işareti olarak getirilen ekmeğin ev sahibi tarafından parçalanır. Buna Kırgızlarda “Nan Sındıruu” denir.⁷ Bu sefer “Sıy tamak” (özel yemek) verilir ve sofrada özel konuşmalar yapılır. Yemek yendikten sonra elçilere çeşitli elbiseler giydirilir ve başka hediyeler takdim edilir. Dünürlerden her iki taraf ellerini açar ve babası kıza dua eder. Bu durum elçilerin maksatlarına ulaştıklarını ve kızı aldıklarını gösterir.⁸ Bundan sonra artık düğünün ne zaman ve nasıl olacağı, başlık parasının miktarı konusunda sohbetler devam eder.

b- Başlık Parası (Kaling=Kalın):

Başlık parası uygulaması Türklerde oldukça eski bir gelenek olup, Oğuzlardan beri varlığını korumaktadır.⁹ Diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgızlarda da başlık parası “kaling” terimi ile ifade edilmektedir. Ayrıca bu terimin yanında “kalın”, “kalım” gibi tabirlerin de Türk lehçelerinde rastlandığı görülmektedir.¹⁰ Abdulkadir İnan, “kaling” kelimesinin bütün Türk boylarında

⁵ Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008, s. 143; Amantur Akmataliyev, *Baba Saltı Ene Adebî (Eldik Salt)*, Bişkek 1993, s. 30.

⁶ Azim Kabirov, “Pamirdik Ata-İnileri Bizdin Salt-Sanaları”, *Kırgız Aylığı*, No: 8-9, 1991, s. 44; Polat, *a.g.e.*, s. 144.

⁷ Mustafa Erdem, “Kırgız Türkleri”, *Sosyal Antropoloji Araştırmaları, Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi Yayınları*, Ankara 2000, s. 199; Polat, *a.g.e.*, s. 145. Kırgızlarda eskiden çok rastlanan ve günümüzde özellikle Pamir Kırgızları’nda görülen bir uygulama da şöyledir: Ev sahibi kızı verdiğini belirtmek isterse gelen elçilerin sağ omuzuna un serper, bu ak niyetin, memnuniyetin ve tokluğun işaretidir. Unun sağ omuzda serpilmesinin anlamı, evlilik işlerinin kolay olması, sağlam bir aile kurulması ve bu evliliğin huzur ve mutluluk getirmesidir. Bkz. Kemal Polat, *a.g.e.*, s. 145.

⁸ Amantur Akmataliyev Seydaliuulu, *a.g.e.*, s. 99 vd; Polat, *a.g.e.*, s. 145.

⁹ Ramazan Şeşen, *İbn-i Fazlan Seyahatnamesi*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975, s. 32.

¹⁰ Ali Erkul, “Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: III, Ankara 2002, s. 63.

yaygın bir şekilde kullanıldığını belirtmektedir.¹¹ Kalıng, erkek tarafının iste- diği kızla oğlunu evlenebilmesi için kız tarafına verdiği mal veya para olarak tanımlanmaktadır. Kalıng'ın genellikle, bir deveden ve diğer büyükbaş hay- vanlardan dokuzar tane verilmesi yaygındır. Zaman içerisinde bu geleneğin değiştiği ve bunun yerini belli bir miktar paranın aldığı görülmektedir.¹² Kırgızlarda olduğu gibi bugün Anadolu'da da görülen başlık parası uygulama- sının çok eskilere dayandığını ve "Başlık" ya da "Kalıng", "süt hakkı", "ana hakkı" gibi kelimelerle ifade edilmektedir.¹³ Başlık, damat veya çoğu zaman ailesi tarafından gelin kızın ailesine yapılan bir "evlilik ödemesi"dir. Bu ödeme daha çok evlilik ve nişanın ilk hazırlıkları arasında görülen, yeni kurulacak olan ailede bireysel ve toplumsal ilişkileri daha güçlü ve geçerli hale getiren, mal ve hizmetlerin değiş tokuşundan meydana gelen bir uygulama olarak ka- bul edilir.¹⁴ Kırgızlar arasında söz kesme ve başlık parası çok eski yıllarda başlamış ve 17. yüzyılın sonlarına kadar yaygın bir şekilde devam etmiştir. Bu uygulama halen Kırgızların büyük çoğunluğunun yaşadığı köy ve kasa- balarda yani özellikle kırsal kesimde Sovyetler döneminde yasaklanmasına rağmen devam etmiştir.¹⁵ Tarihi vesikalara bakıldığında Türk boyları arasın- da kalıngsız evlilik uygulamalarına az da olsa rastlanmaktadır.¹⁶ Geçmişteki örnek uygulamalara bakıldığında Göktürkler ve Kırgızlar arasında kalıngsız normal evliliklerin de var olduğu görülmektedir. Hatta bu konuyla ilgili olarak Suci yazıtlarında "Kızımın kalıngsız bertim" (kızımı başlık parası almaksızın verdim) şeklinde geçmektedir.¹⁷

Kırgızlar arasında kalıng geleneği yaygın olmakla birlikte bazen kalıngsız dünür olma uygulamalarının görülmesi bazı sebeplere dayanmaktadır. Buna göre aşırı derecede fakir olanlar başlık parası vermediği gibi, eğer dünür olmak isteyen iki taraf birbirlerini çok iyi tanıyor ve güveniyorsa o zaman başlık pa- rası söz konusu olmayabilirdi. Yine "kayçı kuda" (çapraz evlilik) olarak nitelen- dirilen evliliklerde de kalıng alınmazdı. Bu tür evlilik daha çok yakın akrabalar arasında görülürdü. Bu gibi durumlarda aileler karşı tarafın kızını kendi oğlu- na almakta, karşı tarafın oğluna ise oğlanın kız kardeşi veya halasını vermek- teydiler. Ayrıca zenginler de birbirlerine kalıng ve çeyiz konusunda konuşmayı, miktar belirlemek için pazarlık yapmayı ayıp sayarlar ve böyle bir duruma düşmekten utanırlar ve bu yüzden birbirlerine kalıngsız kız verirlerdi.¹⁸

¹¹ Abdülkadir İnan, "Türk Dügünlerinde Exzogamie İzleri", *Makaleler ve İncelemeler*, Cilt: I, Ankara 1998, s. 347.

¹² Meral Gölgeci Kalfa, "Kırgız Kültürünün Bazı Özellikleri ve Manas Destanı", *Türkler Ansiklope- disisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: XIX, Ankara 2002, s. 611.

¹³ Ali Erkul, "Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: III, Ankara 2002, s. 65.

¹⁴ Polat, *a.g.e.*, s. 148; Nermin Erdentuğ, "Türkiye Geleneksel Toplumlarında Başlık", *I. TFKB.*, Cilt: IV, Ankara 1976, s. 96.

¹⁵ Tınay Uulu Esencan, *Cooker Kırgız Elinin Saltının, Ürp-Adatının Kelip Çıkışı Cönündö Bayan*, Bişkek 2000, s. 11; Polat, *a.g.e.*, s. 148; Kalfa, "a.g.m.", s. 611.

¹⁶ Bahaeddin Ögel, "Türklerde Kalıng ve Başlık", *II. Milletlerarası TFKB (Türk Folklor Kongresi Bil- dirileri)*, Cilt: IV, Ankara 1982, s. 303.

¹⁷ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1994, s. 157 vd; Polat, *a.g.e.*, s. 148.

¹⁸ Polat, *a.g.e.*, s. 130, 150.

c- Kırgızlarda Nişan:

Kırgızlarda nişan, söz kesme işlemi bittikten sonra başlardı. Kırgızlarda sözü kesilen kıza, bir başkası istemesin diye artık onun bir sahibinin var olduğunu göstermek için kızın başı bağlanır (yani kız başına başörtüsü takar) ve kulağına küpe takılırdı. Buna nişan takma söz kesme anlamında “*söykö saluu*” denirdi.¹⁹ Kırgızlarda nişan geleneğini anlatması için kaynak kişimiz, Kırgızistan’ın Celal-Abat şehrinde İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde Öğretim Görevlisi Aycamal Sultanova’nın ifadesine göre; Kırgızlarda nişan geleneğine “*bata toy*” denir. Erkek tarafı nişan için, kız evine gelir. Erkek tarafı gelin olacak kızın babasına, annesine, kardeşlerine ve yakın akrabalarına çeşitli hediyeler verir, fakat gelin adayının kedisine ise, daha çok hediyeler verilirdi. Hediyeler arasında giyim kuşam olduğu gibi hayvan olarak da koyun dahi hediye olarak verilirdi. Kız tarafı, damadın gelen yakın akrabalarına yemek verir ve çeşitli konuşmalar yapardı. Gelinin ve damadın yazlık ve kışlık giyeceklerini her iki taraf kendi aralarında konuşarak kararlaştırırlardı. Nişana bazı yerlerde damat gider, gitmediği yerlerde olurdu. Nişana, damadın anne-babası ve yakın akrabaları giderdi. Bu nişan geleneği daha çok köylerde görülmektedir. Şehirlerde damat nişana ailesiyle birlikte giderdi. Bu gelenek bugün artık değişmektedir ve damat nişana köyde bile katılmaktadır. Nişan töreninde geline, yüzük, küpe, kolye ve bilezik erkek tarafından takılır. Kız tarafı da nişana gelen damadın yakınlarına giyecek olarak hediyeler alırlardı. Kız tarafı da damada Kırgız geleneklerine göre kıyafet alır ve damat bu kıyafeti giyerdi. Damat bu elbiseyi toy zamanı giyerdi. Damadın arkadaşları damadı tebrik ederler ve damadın başındaki kalpağın altına para sıkıştırırlar ve bu paraları gelen gelinin yengeleri alırdı. Damat tarafı nişanı bitirip kendi evine geldikten sonra kız tarafından gelen yemeği damadın yakın akrabalarına ikram ederlerdi. Kız tarafından gelen gelinin yengeleri çeşitli hediyeleri damadın yakınlarına getirip hediye olarak verirler ve geceyi de damadın evinde geçirirlerdi. Gelinin yengelerine damat tarafı da çeşitli hediyeler veririrdi. Bir gün sonra toy başlar ve şehir merkezinde yapılan düğünler genellikle bir düğün salonunda yapılmaktadır. Kırgız kültürünün önemli bir parçasını nişan ve düğün gelenekleri oluşturmaktadır.

Yukarıda kaynak kişi olan Aycamal Sultanova’nın verdiği bilgiler dışında literatürde de şu bilgiler yer almaktadır. Günümüzde Kırgızlarda nişan merasimi, nişan yapmak için kız tarafına gelinin kaynanası, görümcesi ve eltilerinden beş-altı bayan gitmektedir. Yemekler yenilip eğlenildikten sonra sıra nişan takmaya gelince gelinin yengeleri, adet gereği önce gelini göstermemekte, “*göründük*” talep etmektedirler. Damat tarafı bir miktar parayı verdikten sonra gelini getirmektedirler. Kaynanası gelini öpüp, başını ve sırtını sıvazladıktan sonra şöyle demektedir: “*Mutlu ol, oğlumla beraber yaşlan ve beraber aklan, akıllı, kemalli gençlerden ol, anne, babana ve akrabalarına hürmetli bir gelin ol.*” Bu duadan sonra gelinin kulağına erkek tarafından altın küpeler

¹⁹ Polat, *a.g.e.*, s. 146; Kabirov, “*a.g.m.*”, s. 45.

takılmaktadır. Kırgızların nişan merasiminde genellikle para toplanmazdı ve geline yüzük ise düğünde takılırdı. Kulağına küpe takılan kız evli gibi sayılır ve nişandan dönemezdi.²⁰

2- Kırgızlarda Evlilik Çeşitleri

Evlilik olayına gelin adayının seçilmesiyle başlanmaktadır. Genci evlendirme işi eskiden anne ve babanın seçimiyle olurmuş, gençlerin birbirlerini beğenip beğenmediğine bakılmaksızın onların görüş ve düşüncelerine hiç kıymet verilmezmiş, hatta birbirlerini hiç görmeden evlenenler dahi olurmuş.²¹ Kız istemeye giden elçilerin temel görevi kızın anne ve babasına kimin adına elçi geldiklerini bildirip, kızı istemektir ve eğer cevap olumlu olursa başlık parasını da çözüme kavuşturmakta yine elçilerin görevi arasındaydı.²² Evliliğe ciddi ve sorumluluk getiren bir kurum gibi bakılmış “*taktı elmene*” soylu ailelerle akrabalık kurulmaya çalışılmıştır. Kırgızistan’da bugün sosyal ve kültürel değişimlerin daha hızlı yaşandığı büyükşehirlerde anlaşarak evlilikler giderek yaygınlaşırken buna karşılık geleneklerin daha sıkı korunduğu yerlerde Kırgızların atalarından, babalarından getirdikleri birtakım evlilik çeşitleri olarak; ‘*bel kuda*’, ‘*beşik kuda*’, ‘*kayçı kuda*’, ‘*küç küyöö*’, ‘*kız kaçırma*’ gibi çeşitleri vardır.²³ Şimdi bu evlilik çeşitlerini kısaca anlatalım.

a- Bel Kuda:

“*Bel kuda*” Türkiye’deki “*beşik kertmesi*”nden de önceki bir safhayı oluşturan iki tarafın çocukları henüz anne karnındayken veya taraflardan birinin eşi henüz hamile kalmadan önce doğacak çocukları evlendirme ve dünür olma geleneğidir. “*Bel kuda*” Kırgızlarda çok eski bir evlilik geleneğidir. Bu adet henüz doğmamış olan çocuklar üzerinde babaları tarafından yapılan söz kesme anlamına gelmektedir. Bu adet en yakın arkadaşların veya zor günlerde birbirine yardım eden kişilerin akrabalık bağı kurma niyeti ile yerine getirilirdi. “*Bel kuda*” olmak isteyen kişiler söz kestikleri yerde “*ok tiştöö*” (*tüfek okunu dişlemek*) ve “*şıkey alışuu*” (*ağız suyu değiştirmek*) gibi adetler ile kararı bozmamaya yemin ederler ve bu anlaşmaya uygun olarak çocukları büyüdükten sonra evlendirerek dünür olurlardı. Dünür olmanın bu şekli kahramanlık destanlarında da geçmektedir. Manas destanında, Manas ile Akun, henüz dünyaya gelmemiş olan Semetey ile Ayçürök’ün kaderlerini çizmektedirler:

Kan Kökötay aşında,
Kalın cıyın kaşında.
Kankor Manas Akunga
Bel kuda bolgon ceri bar.

Han Kökötay aşında
Kalabalık halkın önünde,
Kahraman Manas Akun’a
Bel dünür olduğu yeri var

“Sarıncı Bököy” destanında ise:

²⁰ Polat, *a.g.e.*, s. 147.

²¹ A. Alimbekov, *Kırgız Etnopedogogikası*, Cilt: I, Bişkek 1996, s. 148; Polat, *a.g.e.*, s. 142.

²² Abdıldacan Akmataliyev, *Üylönüü Ülpöt Saltı Cana İri*, Bişkek 2000, s. 26; Polat, *a.g.e.*, s. 144.

²³ Polat, *a.g.e.*, s. 127.

Bel kuda bolgon atası,
Bermettin uşul küyöösü,
Barkına cetpes can bolso,
Başkanı Bermet süyöbü?

Bel dünür olmuş babası,
Bermet'in bu kocası.
Değerini bilmez can olsa,
Başkanı Bermet sever mi?

denilmektedir.²⁴

b- Beşik Kuda (Beşik Kertmesi):

Beşik kertme yolu ile yapılan nişanlanma usulü idi. “Beşik kuda” usulü aşağı yukarı “bel kuda” adetinin aynısıdır. Birbirini seven ve akrabalık bağları kurmak isteyen aileler beşikte kız ve oğlanları varsa küçük yaşta onlar üzerine söz keserlerdi. Bu söz kesmeye “beşik kuda” denmekteydi.²⁵ Kız üzerine yukarıda bahsedildiği gibi bir anlaşma yapılmamış ise, kız büyüdükten sonra görücüler “kızdın kolun surap” (kızın elini isteme) gelmeye başlardı. Bu adete de “cuçuu tüşüü” denirdi. Bu adet gereğince kız alacak olan taraf, önce kızın nişanlısının olup olmadığını soruşturur ve “kızdın başı boş” (nişanlanmamış) olduğu anlaşılırsa, birkaç “söz bilgi” (güzel konuşabilen) kişilerden oluşan heyet “cuuçubuz, kuldugubuz bar” (kızın elinizi istiyoruz, önünüzde köle gibiyim) diyerek kızın evine gelirlerdi, kızın babası bunu olumlu karşılırsa oğlan tarafı getirdikleri hediyeleri takdim eder ve kızın kulağına “söyke saluu” (küpe takmak) adetini yerine getirirlerdi. Sonra ev sahibi, gelenleri misafir ederdi. Bu kız isteme merasiminden sonra kız resmen nişanlanmış olurdu.²⁶ “Beşik kuda” yoluyla evlilik şeklinin önemi başlık parası ödemeyerek evlenme adedinin diğerlerine göre üstünlük kazanması ile alakalıdır. Bu durumda gelin, kocasının evine gelinceye kadar başlık parası taksitli olarak ödenmektedir. Dolayısıyla maddi olarak erkek tarafına kolaylık sağlamaktadır. Bu evlilik şeklinin fakirler arasında yaygın olduğu görülmektedir.²⁷

c- Kayçı Kuda (Çapraz Dünür):

Kırgız geleneklerine göre evlilik şekillerinden birisi de yakın akrabaların iki kız veya iki oğlan çapraz nikahıdır. Yani Türkiye’deki “değiş tokuş” usulüyle evlenme gibidir. Bu gibi durumlarda aileler kendi oğullarına karşı tarafın kızını almakta, karşı tarafa ise kendi kızlarını vermektedirler. “Kayçı kuda” özellikle akrabalar ve maddi olarak da orta sınıf insanlar arasında çok yaygın olarak görülür. Bu tür evlilik isteği anne ve babadan geldiği gibi, gençlerden de gelebilir. Ancak bu evlenme şeklinde gençler, kesinlikle anne ve babanın iznini almak durumundadırlar. Bu evlilik şeklini diğerlerinden ayıran en önemli özellik, başlık parasının alınmamasıdır. Bu evlilik şekli sadece Kırgızlarda değil, diğer Türk topluluklarında ve hatta başka milletlerde de görülmektedir.²⁸

²⁴ Mayramgül Dıykanbayeva, “a.g.m.”, s. 132.

²⁵ Baktubek Isakov, XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Kırgızların Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Sayak Uruusu (Boyu) Örneği, Bişkek 2009, s. 131.

²⁶ A. Akmataliyev, Babasaltı Ene Adebı, Bişkek 1993, s. 30.

²⁷ Polat, a.g.e., s. 130.

²⁸ Polat, a.g.e., s. 130 vd; Hüsamettin Yıldırım, Kırgızistan'ın Sosyo-Kültürel Yapısı (XX. Yüzyıl), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1996, s. 195.

d- Küç Küyöö (İç Güveyi):

Ataerkil bir aile yapısına sahip olan Kırgızlar, kız evine iç güvey olarak gitmeyi uygun görmezler. Ancak kız ailesinin hiç oğlu olmadığı durumlarda, damatlardan sadece birini iç güvey olarak alabilmekte ve bu durum toplum tarafından da yadırganmamaktadır.²⁹ Bu evlilik şekli daha çok öz oğlu olmayan ve içlerinde çalışacak adama ihtiyacı olan kişilerin, fakir gençleri başlık parasını kolaylıkla karşılayabilmeleri için kendi evlerine damat alarak onlardan faydalandığı bir evlilik şeklidir. Zarurettten dolayı bu evlilik şeklini seçen erkek, erkeklik onuru zedelendiği ve gelinin evinde yaşamayı kabul etmekle ne kadar zor bir duruma düştüğü toplum tarafından görülmektedir.³⁰

e- Başlık Parası Ödeyerek Normal Evlilik:

Kırgızlarda başlık parası vererek evlilik ve dünür olmanın en geçerli ve en yaygın şekli bu tür evlilihtir. Bu tür evlilikte anne baba çocukları evlenme çağına gelinceye kadar kız tarafını araştırıp hangi kızı oğullarına alacaklarını bu şekilde belirlemeye çalışırlardı. Hala günümüzde bile Kırgızistan'ın kırsal kesiminde en yaygın evlilik şeklidir. Yukarıda “*kalıng*” başlığı altında bu konuya geniş yer verilmiştir.³¹

f- Ala Gaçuu (Kız Kaçırma):

Kırgızlarda nişanlanma veya nişanlama geleneği kültürün önemli bir parçası idi. Nişanlanma adeti, ailelerin kendi aralarında söz kesmeleri ile yapılan evlilik kararı olduğu için bazen oğul veya kızın itiraz ettikleri durumlarda olabildi. Kırgızlarda evlenecek oğlan ve kızın kiminle evleneceğini, anne ve babalarının karar vermesine rağmen bazı durumlarda gençlerin ailelerin haberi olmadan kendi kararlarıyla evlendikleri durumlarda olabildi. Bu tür evliliklere “*ala gaçuu (ala kaçuu)*” (*kız kaçırma*) denir. Bir başka ifade ile oğlan, arkadaşlarıyla kızı kaçırırdı. Ancak halk arasındaki ala gaçuu adedinin yaygınlaşmasında bazı sosyal ve ekonomik durumların rol oynadığını ve bu gibi durumların kız kaçırma olayının daha çok yapılmasına neden olduğu görülmektedir. Bazı kimseler kızlarını belli bir para karşılığında verirlerdi. Halk arasındaki “*çalga ketken kızdın armanı*” (*ihtiyarla evlenen kızın göz yaşı*), “*aysarı kızdın armanı*” (*aysarı adlı kızın göz yaşı*) ve “*malga ketken kızdın armanı*” (*mal karşılığında satılan kızın göz yaşı*) gibi türküler belli bir para karşılığında satılan kızların memnuniyetsizliğini ve mutsuzluğunu dile getiren türkülerdi. Bu yaşanan durum Kırgızlarda çok önceki dönemlerde meydana gelmiştir.³² Günümüzde Kırgızistan'da bu durumlar pek yaşanmaz.

Kız kaçırma toplum nazarında uygun görülmeyen bir davranış biçimiydi. Kırgızlarda kız kaçırma olayını iki durumu vardır. Birincisi, kız kaçırmanın

²⁹ Zekeriya Karadavut - Mustafa Aksoy, “Kırgız Gelenekleri ve Abramzon”, *Türk Yurdu*, Cilt: XXI, Sayı: 11, (Kasım 2001), s. 61; Polat, *a.g.e.*, s. 131.

³⁰ Polat, *a.g.e.*, s. 131, Hüsametdin Yıldırım, “a.g.t.”, s. 195 vd.

³¹ Esencan Tınay Uulu, *a.g.e.*, s. 11; Polat, *a.g.e.*, s. 131 vd.

³² Baktıbek Isakov, *a.g.e.*, s. 132.

örf-adete göre geçerli ve meşru olanıdır. Bu durumda kız ile erkek birbirini sever, ancak maddi durumu el vermez veya anne-baba bu evliliğe rıza göstermezse kız erkek tarafından kaçırılır. Kızı kaçıran genç Kırgızlarca suçlanmazdı. Onlar kendi mutlulukları için çaba gösteren gençler olarak görülürdü. Ancak evlilik, tarafların bilgisi dahilinde gerçekleşirdi.³³ İkincisi ise, zorla ve gizlice kızın erkeği sevmemesine rağmen erkek tarafından zorla kaçırılmasıdır. Kırgızlara göre bu bir zulümdür ve bu şekilde kız kaçırma girişimleri kanun ile cezalandırılırdı. Kızın sevip sevmediğine bakmaksızın onu kaçıran genç, toplum tarafından suçlanır ve kınanırdı.³⁴ Hatta bazen bu kız kaçırılmalar iki boy arasında büyük kavgaların çıkmasına da sebep olabilirdi. Kırgızlarda kızların evlenme yaşı 12-15, oğlanların evlenme yaşı 18-20 yaşları arasında idi. Fakat bu durum her zaman geçerli değildi. Oğlanın evlenme çağına gelmesine “*erezege cetken ubak*” denir, kızın evlenme dönemine ise “*boygo cetken ubak*” denirdi.³⁵

3- Düğün Geleneği (Toy)

Nişanlılık döneminden sonra en önemli olay düğün ve evlenme idi. Nişanlılık dönemi ister “*bel kuda*”, ister “*beşik kuda*” şeklinde olsun oğlanın gidip eşi olacak kızını görmesi gerekmektedir. Bunun için oğlan, arkadaşlarıyla birlikte “*koluktu*”yu (nişanlısını) almaya gelirdi. Buna “*küyölö adati*” (*güveyin ziyareti*) denirdi. Bu ziyaret düğünün başlaması anlamına gelirdi. Ancak damat, kayınpederinin evine doğrudan gitmezdi. Kız evine yakın bir yerde durur ve kızın yengelerine haber gönderirdi. Bundan sonra kız tarafı düğün törenine hazırlanmaya başlardı. Damadın beklediği yere kız evi tarafından bir bozüy dikilir “*kızoyunu*” isminde bir eğlence tertip edilir ve bu eğlence birkaç gün sürerdi. Damadın bu gelişinde kız evi düğünün bir parçasını oluşturan kız oyununu oynayacak gençlere uygun mekan, bozüy ve selkincek (salıncak) gibi malzemeleri hazırlayıp verirdi. Bu oyun süresince kız oyununa gidenlerin masrafları oğlan evi tarafından karşılanırdı. Bu kız oyununa o yerin bütün gençleri katılırdı. Oğlan evinden “*küyöo*” veya “*köyöo bala*” (*damat*) ile birlikte gelen arkadaşları, oyunun iyi geçmesi ve herkesin eğlenmesi için “*car körüştürüü*”, “*altı bakan selkinçek*”, “*ak çölmök*”, “*cooluk taştamay*” ve “*toktu suramay*” gibi çeşitli oyunlar ve yarışlar düzenlerlerdi.³⁶

Düğünden önce gelinin akrabaları, gelinin kızlık örgülerini çözerek, kadınlığa geçiş anlamına gelen değişik bir örgü örerdiler buna “*çaç öru*” denirdi. Bu geleneksel tören, gelinin bir üst yaş grubuna geçişini ifade etmekteydi. Tören esnasında geline iyi bir ev kadını olma ve eşine sadık kalma gibi çeşitli konularda öğütler verilirdi. Gelin, düğün kıyafetleriyle hem sağdıç hem de yaşıtla-
rının eşliğinde damadın ailesine gösterilir “*juz körüşü*” ve karşılığında hediyeler alınırdı. Kırgız geleneklerine göre evlenen kız, baba ocağını tamamen terk et-

³³ Erdem, *a.g.e.*, s. 207 vd; Polat, *a.g.e.*, s. 132.

³⁴ Polat, *a.g.e.*, s. 132 vd.

³⁵ K. Konkobayev, *Kırgız Tilinin Frazelogyalok Sözdüğü*, Bişkek 2001, s. 112.

³⁶ Esencan Tınay Uulu, *a.g.e.*, s. 13 vd.

miş ve artık başkasına ait sayılırdı. Bu yüzden gelinin uğurlanması töreninde kadınlar koşuklar söyleyerek ağlarlardı.³⁷

Kaynak kişimiz, Aycamal Sultanova, Kırgızlarda düğün geleneği hakkında şunları söyledi:

Damat ve gelin düğün salonuna gelmeden önce damat kız evine gidip gelini Limuzin’le alıp nikah salonuna (bakıt üy) gelirler nikahlarını, nikah memuru huzurunda (ökül ata, ökül ene) kıyarlar. Nikah cüzdanlarını aldıktan sonra Celal-Abad’ta önemli yerler arasında sayılan Kurort ve Kurmanbek Batır’ın heykelinin yanında ve büyük parklara giderek fotoğraf çektirirler.

Bişkek’te ise nikah işleminden sonra “Bahadır Anne” heykeli önünde takım elbiseli damat, beyaz duvağı ve gelinliğiyle gelen gelin, arkalarında renk cümbüşünü andıran rengarenk güzel kıyafetleri ve çiçekleriyle gelir ve yakınları ile Bahadır Anne’nin heykeli önünde fotoğraf çektirirler.³⁸ Fotoğraf çekirme işlemi bittikten sonra damat ve gelin çiçekleriyle birlikte limuzine biner ve düğün salonuna gelirler. Düğüne damadın ve gelinin akrabaları düğün salonuna gelir ve ayrı ayrı yerlerde otururlar. Gelin ve damadın bütün konukları düğün salonuna geldikten sonra, hareketli bir müzik eşliğinde salona girerler ve bütün konukları selamladıktan sonra salonda kendilerine ayrılan özel yere geçip otururlar. Gelinin ve damadın anne ve babası salondaki konukları selamladıktan sonra, damadın annesi gelinin duvağını (gelinin başındaki örtüyü) açar. Gelinin anne-babası ve damadın anne-babası gelin ve damadın evliliği hakkında bazı sözler söyler ve bundan sonra her iki taraf için müzik çalınır ve oyunlar oynanır. Gelen konuklar sahnede oyun esnasında damadın ve gelinin anne-babasına para ve hediye takarlar. Gelinin ve damadın anne-babasından sonra ise her iki tarafın akrabaları gelin ve damadın yanına gelerek gelin ve damadın evliliği hakkında bazı güzel sözler söylerler ve sonra salonda topluca oyun oynar ve dans ederler. Ayrıca getirdikleri hediyeleri gelin ve damada verirlerdi. Bu hediyeler salonda bulunan hediye kutusuna bırakılır. Daha sonra damat ve gelin bu hediyeleri evlerine götürürlerdi. Ayrıca gelen konuklara düğün sahibi tarafından çeşitli hediyeler verilirdi. Düğün salonunda gelen konuklara ikram etmek için daha önceden hazırlanmış pasta, börek, meyve, çerez, ekmek ve salata vb. yiyecekler ve içecekler masalara konarak ikram edilirdi. Damat ve gelinin akrabaları hediyeleri takdim ettikten ve yemeklerini yedikten sonra gelin ve damadı son kez tebrik eder ve mutlu bir şekilde düğün salonundan ayrılarak evlerine giderlerdi. Böylece düğün bitmiş olurdu.

4- Evliliğe Dayalı Akrabalık Terimleri

Kuda - Dünür: Erkekler için söylenir.

Kudagıy - Dünür: Kadınlar için söylenir.

Kudaça - Dünür: Evlenen çiftten büyük olan ablalar için söylenir.

Kayın ata: Kayın baba.

Kayın ene: Kaynana.

³⁷ Aydarbek S. Koçkunov, “a.g.m.”, s. 547.

³⁸ Kamil Tügen, *Kırgızistan’dan Notlar*, Bişkek 2002, s. 86 vd.

Küyöö: Koca.

Ayal: Karı.

Kayın aga - Kayın birader: Ancak evlenen çiftin büyüğü.

Kayın ece - Görümce: Ancak evlenenlerden büyük.

Kayın ini - Kayın birader: Gelin ve damadın küçükleri.

Kayın siñdi - Görümce: Gelinin kocasından küçük olan kız kardeş.

Kelin: Gelin.

Küyöö bala: Damat.

Ceñe: Yenge.

Cezde: Enişte.

Abısın: Elti.

Baldız: Baldız.

Baca: Bacanak.³⁹

Sonuç

Türk boyları içerisinde ayrı bir yere sahip olan Kırgızlar, tarih boyunca örf, adet ve geleneklerine bağlı kalarak evlenme kültürünün önemli bir parçası olan, “söz kesme, başlık parası, nişan ve düğün gelenekleri”ni örf ve adetlere bağlı kalarak yıllarca sürdürmektedirler. Köylerde ve şehirlerde düğün geleneklerinde bazı farklılıklar olsa da özde, bir köklü değişiklik söz konusu değildir. Her toplumda olduğu gibi Kırgızlarda da zengin ailelerin düğünleri biraz daha görkemli bir şekilde yapılmaktadır. Üç yıl kaldığım Kırgızistan’da yaptığımız incelemede ve katıldığımız düğünlerde de gözlemlediğimiz kadarıyla köy ve kasabalarda yapılan düğünlerin şehirdeki düğünlere göre daha geleneklere bağlı kalındığı ve günün şartlarına göre daha geç değiştiğidir. Bununla beraber gözlemlerimizde Kırgız halkının düğünlerde akrabalar arasında güçlü bir bağın olduğunu ve yardımlaşma geleneğinin önemli bir yer tuttuğunu gördük. Kırgızlarda sosyal dayanışma ve akrabalık bağları oldukça güçlüdür ve hayatın acı ve mutlu günlerini birlikte paylaşmaktadırlar. Kırgız halkı, örf ve adetlerine ve kültürüne sahip çıkmaktadır. Bu kültür gelişmiş şekliyle bugünde devam etmektedir ve genç neslin kendi örf, adet ve gelenekleri yanında tarih ve medeniyetine olan sevgi ve saygı bağlılığının da devam etmesinde önemli bir etken olmuştur. Ayrıca bu gelenekler yıllarca Kırgızları diğer dünya toplulukları içerisinde özgün bir şekilde yer edinmesinde önemli bir rol oynamıştır diyebiliriz.

Bu çalışmamızda açık bir şekilde görüldüğü üzere Kırgızlar, aile kurumuna çok eskiden beri önem vermişler ve babanın kurduğu, annenin yaktığı ocağı tütürmek için evlenmenin şart olduğunu düşünmüşlerdir. Kırgızlardaki “baba ocağını tütürme” inancı bizi Türklerdeki “ataerki” aile yapısına kadar götürmektedir. Kırgızlarda çeşitli evlilik türleri görülmesine rağmen en makbul olanı başlık parası verilip, dünürücü gidilerek kızı almak şeklinde olmuştur. Günümüzde kız kaçırma geleneği devam etmesine rağmen bu durum toplum tarafından olumlu karşılanmamaktadır.

³⁹ Mayramgül Dıykanbayeva, “a.g.m.”, s. 143.

Kaynaklar

- AKMATALİYEV, A.: *Babasaltı Ene Adebî*, Bişkek 1993.
- AKMATALİYEV, Abdıldacan: *Üylönüü Ülpöt Satıcanarı*, Bişkek 2000.
- AKMATALİYEV, Amantur: *Baba Saltı Ene Adebî (Eldik Salt)*, Bişkek 1993.
- AKMATALİYEV, Amantur: *Kırgızdın Köönöböş Döölöttörü*, Şam Basması, Bişkek 2000.
- ALİMBEKOV, A.: *Kırgız Etnopedogogikası*, Cilt: I, Bişkek 1996.
- DIYKANBAYEVA, Mayramgül: “Kırgız Türklerinde Evlilik ve Buna Bağlı İnançlar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, Erzurum 2013, s. 131-144.
- ERDEM, Mustafa: “Kırgız Türkleri”, *Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2000.
- ERDENTUĞ, Nermin: “Türkiye Geleneksel Toplumlarında Başlık”, *I. TFKB*, Cilt: IV, Ankara 1976.
- ERKUL, Ali: “Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: III, Ankara 2002, s. 58-66.
- GÖLGEÇİ KALFA, Meral: “Kırgız Kültürünün Bazı Özellikleri ve Manas Destanı”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: XIX, Ankara 2002, s. 606-614.
- ISAKOV, Baktıbek: *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Kırgızların Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Sayak Uruusu (Boyu) Örneği*, Bişkek 2009.
- İNAN, Abdülkadir: “Türk Düğünlerinde Exzogamie İzleri”, *Makaleler ve İncelemeler*, Cilt: I, Ankara 1998, s. 341-344.
- KABİROV, Azim: “Pamirdik Ata-İnileribizdin Salt-Sanaları”, *Kırgız Aylı*, No: 8-9, 1991, s. 44-49.
- KARADAVUT, Zekeriya - AKSOY, Mustafa: “Kırgız Gelenekleri ve Abramzon”, *Türk Yurdu*, Cilt: XXI, Sayı: 11, Kasım 2001.
- KOÇKUNOV, Aydarbek S.: “Kırgız Halkı ve Geleneksel Kültürleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, (çevr. Sadık Sadıkov), Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: XIX, Ankara 2002, s. 544-550.
- KONKOBAYEV, K.: *Kırgız Tilinin Frazelogyalılık Sözdüğü*, Bişkek 2001.
- ÖGEL, Bahaeddin: “Türklerde Kalıng ve Başlık”, *II. Milletlerarası TFKB*, Cilt: IV, Ankara 1982.
- POLAT, Kemal: *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008.
- ŞEŞEN, Ramazan: *İbn-i Fazlan Seyahatnamesi*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975.
- TINAY UULU, Esencan: *Cooker Kırgız Elinin Saltının, Ürp-Adatının Kelip Çıkışı Cönüdü Bayan*, Bişkek 2000.
- TÜGEN, Kamil: *Kırgızistan'dan Notlar*, Bişkek 2002.
- YILDIRIM, Hüsamettin: *Kırgızistan'ın Sosyo-Kültürel Yapısı (XX. Yüzyıl)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1996.